

Ekonomi Teorisi ile İlişkisi İçinde Bourdieu: Bir Komprador mu, Bir Eleştirmen mi?

Cem Özatalay*

Özet: Pierre Bourdieu'nün neo-klasik ekonomi teorisi ile ilişkisi özellikle neo-liberal dönüşüm sürecinin belirli bir evresinde tartışılmaya başlandı. Bourdieu tarafından geliştirilen "habitus", "alan" ve "farklı sermaye türleri" kavramlarına dayanan analiz çerçevesinin, neo-klasik teorinin bir uzantısı mı, yoksa bizzat bir eleştirisi mi olduğu konusunda sosyal bilimciler farklı görüşler ileri sürdü. Kimi onu "ekonomi emperyalizmi"nin sosyoloji disiplini içindeki temsilcilerinden biri olarak değerlendirdi, kimi de eserinin neo-klasik teoriye muhalif bir "karşı hegemonya projesi" olarak okunması gerektiğini dile getirdi. Bourdieu'nün "Cezayir", "Banka ve Mudileri" ve "Müstakil Konut Piyasası" araştırmalarını esas alan bu makale ise, bu iki yaklaşımdan farklı olarak, meseleyi tarihsel-toplumsal bağlamına yerleştirerek değerlendirmeyi öneriyor. Bu doğrultuda, Bourdieu'nün sosyolojik teorisinin neo-klasik ekonomi teorisi ile ortak temel aksiyomlara sahip olduğu eleştirisinin büsbütün haksız olmadığı, ancak bu aksiyomatik ortaklığın, onun teorisinin eleştirelilik özelliğini azaltmak bir yana güçlendirdiği savunuluyor.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu Sosyolojisi, Ekonomi Sosyolojisi, Ekonomik Alan, Ekonominin Toplumsal Yapıları, Neo-Klasik Ekonomi Teorisi Eleştirisi

Bourdieu in his Relation to the Economic Theory: A Comprador or a Critic?

Abstract: The debate on Bourdieu's relationship with neoclassical economic theory has become more apparent especially with the advancement of the neoliberalization process. The question was whether Bourdieu's conceptual framework based on the notions of "habitus", "field" and "different types of capital" consisted of a simple extension of the neoclassical economic theory in social theory or rather a radical critique of it. Some saw him as one of the representatives of "economic imperialism" in the discipline of sociology; while others considered his work as a "counterhegemonic project" against the neoclassical theory. Unlike these two parts, this article proposes to consider the same issue by situating it in its historical and social context. In order to do this, Bourdieu's anthropological field studies on Algeria and "the bank and its customers", and also his empirical exploration about the commercialization of individual house market are referred. As a result, the article presents that Bourdieu's approach not only shares its epistemological framework with neoclassical theory, but that this affinity in no way decreases its capacity of criticism, but rather, enhances it.

Keywords: Sociology of Bourdieu, Economic Sociology, Economic Field, *The Social Structures of the Economy*, Criticism of Neoclassical Economic Theory

---

* Arş. Gör. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cem.ozatalay@gmail.com

Giriş

Pierre Bourdieu'nün ekonomik meselelerle ilgilenmeye başlaması, yüzünü felsefeden antropolojiye ve sosyolojiye dönmesiyle eşzamanlıdır. Bir başka deyişle, Fransız sosyoloğun düşünsel evriminde ekonomiye dair temaların; eğitim, kültür ve edebiyat gibi konularla kıyaslandığında tali bir yer işgal ettiğine dair yaygın kanının aksine, Bourdieu'nün sosyolojik düşüncesinin oluşumunda ekonomik temaların kurucu bir katkısı olmuştur (Lebaron, 2003). Gerçekten de Fransız sosyoloğun, ekonomi disiplinine tahsis edilmiş kimi konular üzerine kafa yormaya 1950'lerin sonlarında askerlik hizmeti nedeniyle bulunduğu Cezayir'de yürüttüğü ilk saha araştırması sırasında başladığı görülür. Bu erken başlayan ilgisine rağmen, Marx'ın ekonomi kavrayışı istisna olmak kaydıyla, Bourdieu'nün ekonomi disiplininin teorik gündemine dair bilgi ve ilgisinin çok kapsamlı olduğunu da söyleyemeyiz (Steiner, 2008). Ayrıca, Cezayir araştırması döneminde Bourdieu'nün ekonomi politik eleştirisinin "ılımlı" bir karakter taşıdığı gözlemlenmektedir. Fransız sosyolog, erken dönem çalışmalarında, ekonomistlerin toplumsal gerçeklikleri yeterince dikkate almamaları nedeniyle yaptıkları kimi hatalara işaret etse de, onları eleştiri oklarının esas hedefi yapmaz.

Pierre Bourdieu'nün hâkim ekonomi teorisine yönelik eleştirilerinin şiddetini artırması için 1990'ları beklemek gerekecektir. Bourdieu'nün ekonomi teorisini hedef alma eğilimi bu tarihten sonra o denli belirginleşir ki, Philippe Steiner, Fransız sosyologun Comte ve Durkheim'in izinden giderek "sahte bilim" olarak itham ettiği ekonomiyi sosyoloji ile ikame etme "radikal" stratejisini benimsediğini söyler (Steiner, 2008). Ekonomi teorisine ilişkin yaklaşımında takındığı "radikal" eleştirel tutum, karşılığında, kendisine yönelik eleştirilerin artmasını da beraberinde getirecektir.

Yalnız ne tuhaftır ki, Bourdieu'ye bu bahiste yöneltilen eleştiriler, "ortodoks ekonomi"yi temsil eden neo-klasik teorinin savunucularından gelmez.¹ Tam tersine, eleştiri sahiplerinin; yaklaşımlarını neo-klasik ekonomi ve liberalizm eleştirisine dayandıran kişilerin arasından çıktığı görülür. Bu bahiste en fazla

¹ Ortodoks ekonomi yaklaşımını, 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana neo-klasik teori temsil etmektedir. Neo-klasik okul ana hatlarıyla, marjinal fayda teorisini benimser ve ekonomik özneyi kârını maksimize etme motivasyonu ile davranan rasyonel, çıkarıcı, hesapçı ve özerk "homoekonomikus" olarak tanımlar. Piyasalarda, ekonomik öznelerin çıkarıcı ve hesapçı varsayımlarından ötürü artık ölçülebilir ve önceden kestirilebilir bir nitelik kazanan kararlarının ve davranışlarının sonucunda oluşan dengeler, ekonomi biliminin temel konusu sayılır. Piyasaların dengelerinin incelenmesi içinse matematiğin araçları kullanılacaktır.

yankı bulan eleştiriler, *Faydacılık Karşıtı Sosyal Bilim Hareketi*'nin kurucusu Alain Caillé (1981) ve Düzenleme Okulu² ile birlikte Fransa'nın iki önemli "heterodoks" ekonomi okulundan birisi olarak anılan Konvansiyonlar Ekonomisi Okulu'nun³ önde gelen isimlerinden Olivier Favereau (2000)'ya aittir.

Bu eleştirilerde Pierre Bourdieu'nün, hem neo-klasik paradigmanın faydacı-rasyonel insan tasavvurunu –eleştirel bir bakış açısıyla da olsa– hareket noktası aldığı; hem de ekonomik alanı “yeniden üretim” perspektifiyle analiz ederek, aslında neo-klasik paradigmanın denge teorisinin temel aldığı, dinamik olmayan döngüsel piyasa kavrayışının bir simetriğini ürettiği ileri sürülür. Fransız sosyoloğun ekonomi teorisi eleştirisinin menziline ise piyasanın “eksis rekabet”e dayanan “tekeli” yapısını teşhir etmenin ötesine geçmediği savunulur. Ama Bourdieu'ye yöneltilen en “can acıtıcı” eleştiri, Gary Becker'in “ekonomi emperyalizmi”nin⁴ sosyoloji alanındaki işbirlikçisi olduğu suçlamasına dayanır. Zira eleştiri sahiplerine göre, Bourdieu, neo-klasik teoriyle aynı öncüllerden beslenerek geliştirdiği analiz çerçevesini toplumsal yaşamın tüm alanlarında kullanmıştır. Bir başka deyişle Bourdieu bir kompradordan⁵ başka bir şey değildir.

² Neo-klasik okulun asosyal ve ahistorik bir karakter arz eden inceleme yöntemine itiraz eden Düzenleme Okulu, “kurumsal formlar”ın ekonomik analize dâhil edilmesi gerektiğini savunur. Böylece hem kapitalizmin gelişiminin belirli evrelerinde hâkim olmuş olan “sermaye birikim rejimleri” ile “düzenleme tarzları” ayırt edilebilmiş olacaktır, hem de her bir düzenleme tarzının özgül yapısal krizleri ve bu krizlerin aşılma şekilleri anlaşılacaktır.

³ Konvansiyonlar Teorisi, belirsizlik durumları içinde sınırlı bir rasyonelliğe sahip olarak davrandıkları varsayılan bireylerin nasıl olup da belli kurallar çerçevesinde bir işbirliği tesis ettiklerini anlamaya öncelik verir. Bu teoriye göre, konvansiyon, hem bireysel eylemin bir sonucu, hem de özneleri sınırlandıran bir çerçeve olarak kavranmalıdır. Aynı bakış açısına göre, bireyler karşılıklı etkileşim içindeyken sistematik olarak eksikliklerle karşılaşır ve aralarındaki koordinasyonu korumak ve geliştirmek için kimi zorluklarla ve kaynak yetersizlikleriyle yüz yüze gelirler. Bu ise bireyler arasında, eleştiriyi ve yargıları de içeren normatif boyutu olan bir tartışma sürecini ve akabinde de yeni konvansiyonların oluşmasını getirecektir. Değişimin sürekliliği varsayımını esas alan bu okulun Favereau gibi temsilcilerine göre, Bourdieu'nün habitus, alan ve farklı sermaye tipleri kavramlarına dayanan modeli fazlasıyla “kapalı devre” bir yeniden üretim sürecini esas almaktadır ve bireylerin “saha”nın kurallarını değiştirme kapasitelerini yerterince dikkate almamaktadır.

⁴ “Ekonomi emperyalizmi” terimi, ekonomi biliminin diğer sosyal bilimlere ele geçirmeye dönük hareketini tanımlamak için son 30 yıldan bu yana kullanılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ekonomi biliminin yönteminin, geleneksel olarak sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji vb. gibi diğer sosyal bilimlerin konusu olan meselelerin incelenmesi sırasında da kullanılması eğilimini niteler. Gary Becker'in 1970'lerde ayrımcılık ekonomisi (1971) ve aile ekonomisi (1981) konularında yürüttüğü çalışmalar “ekonomi emperyalizmi”nin öncü örnekleri olarak değerlendirilir.

⁵ Latince kökenli olan (*comparātor*: satın alan) ve Portekizce üzerinden modern Batı dillerine giren komprador terimi, yabancı bir firma adına kendi ülkesinde ticari işlem yapan ve bunun sonucunda zenginleşen tüccarları nitelemek üzere kullanılmaktadır. Yunanlı Marksist Nicos

Bu eleştirilerin karşısında ise neo-klasik teorinin temel aldığı “ hedef-yönelimli akılcı”, hesapçı ve faydacı “ekonomik insan” ideal-tipi karşısında Bourdieu’nün bir “karşı hegemonya projesi” olduğu ileri sürülmüş (Göker, 2007) ve Bourdieu’nün ekonomik alana dair araştırmalarda kullanılmasını önerdiği “habitus” kavramının, onu “ortodoks” ana akım ekonomi karşısında bugünkü kurumsalcı –ve/veya “düzenlemeci”– “heterodoks” ekonomi okullarıyla aynı “eleştirel” düzlemde konumlandığı savunulmuştur (Boyer, 2003).

Bu makalede Bourdieu’nün ekonomik alana dair çalışmaları kısaca ele alındıktan sonra, Fransız sosyoloğun ekonomi analizine yöneltmiş başlıca eleştiriler ile bu eleştiriler karşısında farklı isimlerce geliştirilmiş savunular da dikkate alınmak suretiyle bir tartışma yürütülecektir. Bu tartışma yürütülürken, Bourdieu’nün ekonomik konuları ele alma biçiminin dönemsel olarak farklılaşmış olduğu olgusundan hareketle, bunlara ilişkin eleştirilerin ve savunuların da ancak zaman-mekânsal bağlamına oturtulduğunda anlaşılabilceği gösterilmeye çalışılacaktır.

Bourdieu’nün Ekonomi Sosyolojileri

Bourdieu “ekonomi”yi özgül bir inceleme nesnesi olarak konu edinen *Les structures sociales de l’économie (Ekonominin toplumsal yapıları)* (2000) başlıklı kitabını ölümünden iki yıl önce yayımladı. Aynı kitabın giriş bölümünde ise kendi sosyolojisinin ekonomi alanına dair çıkarımlarını dayandırdığını belirttiği üç ampirik araştırmaya dikkat çekti. Bu üç araştırma, Cezayir’deki geleneksel davranış ve düşünüş eğilimleri/yatkınlıkları ile Fransız sömürgeciliğinin gelişimini hızlandırdığı kapitalizme özgü yeni davranış ve düşünüş eğilim/yatkınlıkları arasındaki çatışmayı sorgulamak üzere 1950’lerin sonlarında yürüttüğü Cezayir araştırması (Bourdieu, 1961, 1963; Bourdieu ve Sayad, 1964); tasarruf, kredi veya yatırım pratiklerinin ekonomik ve kültürel belirleyenlerini mercek altına alan 1963 tarihli “banka ve mudileri” araştırması (Bourdieu ve ark. 1963); ve son olarak da kapsamlı sonuçlarına *Ekonominin toplumsal yapıları* içinde yer verdiği müstakil konutların üretimi ve ticarileşmesi üzerine bir grup araştırmacıyla birlikte yürüttüğü araştırmaydı. Fransız sosyoloğun kırk yıllık meslek hayatında ekonomi hakkındaki çalışmalarını sıralarken yalnızca bu üç araştırmacının adını anmış olması, Richard Swedberg’in de işaret ettiği üzere kimilerine “şaşırtıcı” göründü (Swedberg, 2011, s. 67). Zira Bourdieu’nün sosyolojisi hakkında yapılmış çalışmalarda ekonomi ile ilgili çalışmalar arasında adı yaygın olarak

---

Poulantzas’ın yaptığı komprador burjuvazi-yerli burjuvazi ayrımı bu bahiste anımsanabilir.

anılan *La distinction* (Ayrım) Fransız sosyolog tarafından ekonomi alanı ile ilgili bir çalışma olarak değerlendirilmemişti.

Bourdieu'nün ekonomi alanındaki çalışmalarını sıralarken yaptığı bu tasnif rastlantısal değildi kuşkusuz. Çünkü ekonomi sosyolojisinin başat inceleme konularını oluşturan “ekonomik eylem” ve günümüz toplumlarında ekonomik eylemin içinde gerçekleştiği temel kurum olan “piyasa” –ya da “piyasalar”–, yalnızca adı anılan bu üç çalışmada doğrudan ve derinlemesine incelemeye tabi tutulmuştur. Aynı nedenle, Bourdieu'nün ekonomiyi incelerken kullandığı kavramsal araçları tartışmayı öngören bu makale de söz konusu üç çalışmayı temel alacaktır.

Diğer yandan bu üç çalışmanın aynı kavramsal analiz çerçevesini esas aldığını söyleyebilmek de pek mümkün görünmemektedir. Zira Richard Swedberg'in de isabetli bir biçimde vurguladığı gibi 1950'ler ve 1960'ların ilk yıllarında Bourdieu'nün ekonomi hakkındaki incelemeleri, onun anahtar kavramları olan “habitus”, “alan” ve “sermayenin farklı tipleri” kavramlarını temel alarak yürüttüğü geç dönem çalışmalarından belirgin oranda farklılaşmaktadır. Aynı nedenle Bourdieu'nün ekonomi analizleri “çoğul” bir karakter arz eder ve Bourdieu'nün “ekonomi sosyolojisi”nden değil “ekonomi sosyolojileri”nden bahsedilmesi gerekir (Swedberg, 2010: 68). Ne var ki, bu saptama şu soruyu yanıtlamayı zorunlu kılar: Bourdieu'nün neo-klasik teori ile bağı üzerine sürdürülen tartışma hangi Bourdieu'yü ya da Bourdieu'nün hangi “ekonomi sosyolojisi”ni esas almaktadır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için ise öncelikle Fransız sosyoloğun her iki dönemdeki çalışmalarında ortaya çıkan kavrayış farklılıklarını belirginleştirmemiz gerekiyor.

Bourdieu'de Ekonomik İndirgemecilik Eleştirisi

Bourdieu'nün ekonomi ile ilgili olduğunu belirttiği ilk iki araştırmasını, yani Cezayir araştırması ile “banka ve mudileri” araştırmasını yürütürken henüz olgunluk araştırmalarında başvurduğu kavramsal çerçeveyi geliştirmemiş olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Öyleyse, Bourdieu'nün ilk çalışmalarında esas aldığı araştırma programının hangi sorunsaldan hareket ettiğine bakmak gerekmektedir.

1963 yılında yayımlanan *Cezayir'de emek ve emekçiler*, hatırlanacağı üzere, Cezayir'in sömürgecilik yoluyla hızla kapitalistleşmesi ve bu sürecinin toplumsal sonuçlarını ele alır. Ülkenin ekonomik yapısının kapitalistleşme yönün-

de hızlı dönüşümü ile Cezayirlilerin geleneksel kültürel davranış eğilimleri/ yatkınlıkları arasında yaşanan uyuşmazlık, Bourdieu'nün temel sorunsalını oluşturur. Weber'den bu yana “kapitalizmin ruhu”na ait görülen “rasyonel” ve “hesapçı” davranış kalıplarını sergilememekte ısrar eden Cezayirlilerin varlığı, Bourdieu'ye, teorik varsayımlarını tartışma olanağını sağlayacaktır. Örneğin, Cezayir araştırmasından elde ettiği bulgular, kapitalist mantığa göre “iş” olarak değerlendirilmemesi beklenen para getirmeyen faaliyetlerin, özellikle geleneksel tarımsal yapısını koruyan bölgelerde yaşayan Cezayirliler tarafından, halen “iş” olarak görülmeğe devam edildiğine işaret eder.⁶ Bu bulgular, “yapılar ile değerler” ya da “nesnel olan ile öznel olan” arasındaki ilişkinin nasıl tesis olduğu üzerine dönemin sosyologları arasında cereyan etmekte olan “moda” teori tartışmasına müdahalede bulunmaya izin vermesinden ötürü Bourdieu tarafından önemli addedilir.

Yine aynı araştırmalar sırasında gözlemlendiği bir olay Bourdieu'ye çıkarımlarını kristalize edebilmesi için bir diğer anlamlı örneği sunacaktır. Daha önce Fransa'da çalışmış ve köyüne geri dönmüş bir Kabiliyeli duvarcı, çalıştığı inşaatta verilen öğle yemeğini iş arkadaşlarıyla birlikte ortak tabaktan yemeyi reddetmiş ve öğlen yemeğinin parasının kendisine ayrıca verilmesini talep etmiştir. Bourdieu'ye göre kapitalist zihniyetin hâkim olduğu Batı ülkelerinde hiç yadırganmayacak olan bu davranış, Cezayir'i hiçbir zaman terk etmemiş olan iş arkadaşlarına olduğu kadar geleneksel değerlerine bağlı işverenine de kabul edilemez görünür. Sonuç olarak ise duvar işçisine talep ettiği öğle yemeği parasını veren işveren, ertesi gün kendisine işe gelmemesini söyleyecektir.

Yani, hızla kapitalistleşen yapının içinde yer almalarına karşın faillerin geleneksel değerlerinin yol açtığı davranış yatkınlıkları/eğilimleri varlığını korumaya devam edebilmektedir. Bu durum Bourdieu'ye göre, ekonomistlerin homoekonomikus'a atfettikleri “rasyonel” ve “hesapçı” ekonomik davranma eğiliminin doğada verili olmadığını, tersine tarihsel olarak inşa olduğunu gösterir. Bir başka deyişle, batılılarda gözlemlenen hesaplamaya dönük eğilimin Kabiliyeli

⁶ Cezayirliler nezdinde “iş” ve “işsizlik” hakkındaki bu kavrayış farklılığını Bourdieu, Abdelmalek Sayad ile birlikte 1964'te yayımladığı *Déracinement – La crise de l'agriculture traditionnelle* (Köksüzleşme – Geleneksel Tarımın Krizi) içinde de ele almıştı. Buna göre, örneğin geleneksel tarımın halen varlığını koruduğu Cezayir'in güney bölgelerinde ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal aktivitede bulunan insanların büyük bir kısmı kendilerini “işsiz” olarak görmezlerken, Fransız sömürgeciliğinin –ve paralel olarak da kapitalistleşme sürecinin daha etkili olduğu– Cezayir'in kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Kabiliyelilerin ücretsiz aile işçisi konumundaki bileşenleri arasında anlamlı bir çoğunluk kendilerini “işsiz” olarak görmekteydiler.

duvarcı örneğinin gösterdiği gibi toplumsal olarak edinilebildiğine işaret eder.

Bourdieu'nün Cezayir araştırmasından elde ettiği bir diğer ampirik bulgu da *zaman*'ın kültürden kültüre değişik kavranıldığı ve bunun ekonomik davranışları doğrudan etkilediğidir. Yani *zaman*'ın toplumsal bir karakteri vardır. Bourdieu, Cezayirli köylülerin zamansallıkla kurdukları geleneksel ilişki biçiminin, kapitalist ekonominin temel araçlarını (para, faiz, vs.) benimsemekten alıkoymadığını tespit eder. Çünkü geleceği belirsizliğin ve *mümkün*'ün sahası olarak algılayan –aynı nedenle geleceğe artan bir kaygıyla bakan– batılı ve kapitalist akıldan farklı olarak, Cezayirli köylülerin yaptıkları hesaplamalar, geleceğin şimdiki zamanda hali hazırda zaten mevcut olduğu fikrini esas alır. Bu ise onların geleceğin kazanılması için şimdiden vazgeçilmesini gerektiren sermaye birikiminin mantığına mesafeli durmaları sonucunu doğurmaktadır.

Sonuç olarak, Cezayir'de yürüttüğü araştırmalar, Bourdieu'ye, kapitalistleşen yapının otomatik olarak “rasyonel”, “çıkarıcı” davranış eğilimini doğurmadığını ve davranış eğilimlerinin oluşmasında “toplumsal” ve “kültürel” mekanizmaların devrede olduğunu gösterir. Yani, Bourdieu *habitus* kavramının mayasını bu araştırmalar sırasında çalar.

Cezayir araştırmasının tartışmamız açısından önem arz eden bir diğer boyutu, Bourdieu'nün tıpkı Weber gibi (a) “rasyonel” ve “hesapçı” davranış yatınlığını –“doğal” bir olgu olarak değerlendirmese de– modern kapitalizmin ayırt edici temel karakteristiği olarak değerlendirmesi; (b) “rasyonel” ve “hesapçı” davranış yatınlığının belli kültürlerde daha kolay ortaya çıkarken belli kültürlerde ise dış bir faktör –örneğin sömürgeci Fransız ya da daha önce Fransa'da çalışmış Kabiliyeli duvarcı– olmaksızın ortaya çıkamadığını ileri sürmesidir. Bu nedenle, Richard Swedberg biraz abartılı bir değerlendirme olabileceğini peşinen kabul ederek, Bourdieu'nün Cezayir analizinin, Weber'in *Protestan etiği*'nde ileri sürdüğü tezin bir sömürge ülkesi örneğine genişletilerek uygulanması olarak değerlendirilebileceğini söyler (2011, s. 69).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş kapitalist ülkelerde “yeniden inşa”, geç sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan ülkelerde ise “kalkınma” politikalarının gündeme gelmesiyle Weber'in *Protestan Etiği* tezinin sosyal bilimlerin gündemine hızla girdiği düşünülecek olursa, Cezayir gibi temel gündemi kalkınma olan bir ülkede felsefeden sosyal bilime, teorik araştırmadan ampirik araştırmaya geçiş yapan Bourdieu'nün, birçok çağdaşı gibi Weberci *Protestan Etiği* tezi dalgasından etkilenmesi şaşırtıcı görülmemelidir.

Her ne kadar bu durum şaşırtıcı değilse de, yürütmekte olduğumuz tartışma açısından ne anlama geldiğine daha yakından bakılmasında fayda var. Weber'in teorik ve soyut bir araştırma programına sahip olan neo-klasik ekonomi ile ampirik bir araştırma programını esas alan sosyolojiyi buluşturmak üzere bir "uyumlulaştırma stratejisi" izlediği genel kabul görür. Ekonomi sosyolojisi perspektifiyle geliştirdiği ideal-tipler sayesinde teorik olan ("neo-klasik" ekonomik) ile tekil olan (tarihsel-sosyolojik) arasında bir ilişki inşa etmeye soyunması da bu çerçevede anlam kazanır (Steiner, 2008, s. 65).

Max Weber'in, yaklaşımının teorik ayağını inşa etmeye soyunduğu *Ekonomi ve toplum*'da Avusturya Marjinalist Okulu'nun, özellikle de Carl Menger'in⁷ görüşlerine doğrudan gönderme yapması da bu nedenle yadırgatıcı değildir. Bununla birlikte, Weber'in erken dönem çalışmalarında Tarihselci Okul'un⁸ ekonomik görüşleri doğrultusunda bir yaklaşımı benimsemiş olduğunu hatırlatan Michel Lallement, tam da bu nedenle Alman sosyologun ekonomik analiz düzleminde "ikon kırıcı" olarak değil, çağının paradigmalarından yararlanmayı bilen bir düşünür olarak görülmesi gerektiğini söyler (Lallement, 2008).

Bu noktada, benzeri bir etkileşimin, özellikle "olgun" Marx ile Klasik Ekonomi Okulu'nun mensupları olan Adam Smith ve David Ricardo arasında da olduğunun sıklıkla dile getirildiğini hatırlatalım. Aynı nedenle, Bourdieu'nün erken dönem çalışmalarındaki ekonomi kavrayışını ve ekonomi teorisi ile ilişkisini değerlendirirken de söz konusu dönemde ekonominin hâkim işleyişini ve bu işleyişin ihtiyaçlarına yanıt üretirken şekillenen ekonomi disiplininin ana akım yaklaşımını dikkate almakta yarar var. Neo-klasik teorinin değil de Keynesçiliğin hâkim ekonomik işleyişi ve anlayışı temsil ettiği bu dönemde, Bourdieu'nün, ne Weber'e ne de neo-klasik ekonominin öncüllerine yönelik güçlü bir itiraz yöneltme ihtiyacını hissetmemesi bu nedenle çok da tuhaf görülmemelidir.

⁷ Öznelliğin, değer oluşumundaki başat rolüne vurgu yapan Marjinal Fayda Teorisi'ni esas alan Neo-Klasik Okul'un kurucularından olan Avusturyalı iktisatçı Carl Menger, "öznellik" perspektifinin yalnızca mallar ve hizmetler piyasasında yapılan tercihleri anlamak için değil, üretimi, maliyeti ve bireylerin hedeflerini açıklamak için de kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Öte yandan, diğer neo-klasik okul mensuplarından farklı olarak matematikçi bir araç olarak kullanmamıştır.

⁸ Alman Tarihselci Okulu bildiği gibi "*Volkegeist*" (halk ruhu veya millet ruhu) kavrayışını esas almış, her halkın kapitalistleşme sürecinin tekilliğine ve bu tekil süreçte kültürün rolüne vurgu yaparak, evrenselciliği ve yasalılığı esas alan Fransız ve İngiliz pozitivizmine –ve aynı zamanda liberalizmine– alternatif bir epistemoloji önerisi şekillendirmeye çalışmıştır.

Yine aynı dönemde gerçekleştirdiği “banka ve mudileri” araştırmasında da, Bourdieu aynı mutedil eleştirel pozisyonunu muhafaza edecektir. *Banka ve mudileri: Kredi sosyolojisinin unsurları (La Banque et sa clientèle: Elements d'une sociologie du crédit)* araştırması Lille’de bulunan bir bankanın hem müşterileri hem de çalışanları ile yapılan mülâkatların sonuçlarını esas alır. Bu araştırma sırasında, Fransız sosyolog ve arkadaşları, henüz yeni bir olgu olan tüketici kredilerinin verilmesi sırasında banka müşterilerinin güçlü bir kaygıya kapıldıklarını tespit ederler. Bunun nedenlerini sorguladıklarında ise mudilerin kredi sistemi hakkındaki bilgi eksiklerinin fazlalığı oranında artış gösteren bir kaygıya kapıldıklarını gözlemlerler. Bir başka ifadeyle, banka mudilerinin kredi alırken yaşadıkları kaygı, ait oldukları toplumsal grup ve kültürel alışkanlıkları ile doğrudan ilişkili olarak azalmaktadır ya da artmaktadır.

Bourdieu bu araştırma sonuçları ışığında, nesnel bir şeymiş gibi algılanmaması gerektiğini iddia ettiği ekonominin, kültürel değerler ve verili ahlâkla bir arada şekillendiği fikrini bir kez tartışmaya açar. Bu tartışma çerçevesinde ise bir tasnife başvurur. Buna göre tüketici kredisi yaygınlaşmaya başladığında Fransa’da iki tür *ethos* mevcuttur: tasarruf ahlâkı ve kredi ahlâkı (Swedberg, 2008, 72). Bunlardan ilki hâkim ahlâk anlayışını oluşturmaktadır ve araştırmanın yapıldığı sırada Fransa’da güçlü bir meşruiyeti bulunmaktadır. Bu *ethos*, kişilerin istedikleri bir ürünü satın almadan önce sabırlı olmalarını ve ancak zaruri olmayan harcamaları kısıp, yeteri kadar tasarruf yaptıktan sonra o ürünü satın almalarını doğru kabul eder. Tasarruf ahlâkına sahip Fransızların bir istisna olarak meşru gördükleri tek kredi türü ise konut kredisidir. Kredi ahlâkına gelindiğinde ise bu değerler bütünüünün tasarruf ahlâkının tam tersine hazzı ertelememeyi doğru bulduğu görülür. Ancak bu ikincinin meşruiyeti, bu dönemde Fransız toplumu nezdinde çok fazla değildir ve bu nedenle kredi sisteminin yerleştirilme süreci toplumsal düzeyde yaşanan bir anksiyeteyi beraberinde getirmektedir.

Yani Bourdieu’ye göre, gelişmiş kapitalist toplumlarda sistematik ve rasyonel bir biçimde kullanıldığında yatırımın temel araçlarından birisi olarak kendini sunan tüketici kredisi, yalnızca tasarrufu salık veren ve krediyi bir günah olarak gören geleneksel Fransız *ethos*’uyla çelişmekte ve bu çelişki de bir kaygı haline neden olmaktaydı. Kısaca, Fransız sosyolog, tıpkı Cezayir araştırmasında olduğu gibi, geleneksel toplum kapitalistleşirken, failer arasında içselleştirilmiş davranış eğilimlerinin/yatkınlıklarının dönüşmekte olan yapının gereklilikleri

ile arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan kaygılara ve çatışmalara işaret etmeyi bu çalışmasında da ön planda tutmaktaydı.

Dolayısıyla Bourdieu halen Weberci bir sorunsal etrafında ekonomik meseleleri tartışmakta ve bu tartışmayı yürütürken de tıpkı Weber gibi ekonomik indirgemeciliğe itirazı yaklaşımının merkezine oturtmaktaydı. Bu noktada, Louis Althusser'in de ekonomik indirgemeciliğe bir itiraz olarak *Çelişki ve üstbelirlenim*'i (*Contradiction et surdétermination*) 1962'de –yani Bourdieu ve arkadaşları *Banka ve mudileri* araştırmasını sonlandırmadan bir yıl önce– kaleme almış olduğunu da hatırlayabiliriz. Yani ideolojilerin, kültürlerin veya değerlerin ekonomik analize dâhil edilmesi yoluyla ekonomik determinizme daha güçlü itiraz etme eğiliminin, farklı düşünsel geleneklerden gelen isimler nezdinde üç aşığı beş yukarı aynı yıllarda ortaya çıktığı görülür. Bu durumun, planlı ekonomiyi ve devlet müdahaleciliğini esas alan Keynesçi ekonomi politikalarıyla bağlantılı olduğu göz ardı edilmemeli. Zira zaman, planlamacılık ve müdahalecilikle piyasayı kontrol altında tutmasının yanı sıra, toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimini –ideolojik ve ideolojik olmayan– aygıtları sayesinde sağlayan devleti eleştirmenin zamanıydı. Bunu yapabilmenin yolu ise “ekonomik determinizm”in öncüllerine itiraz etmekten geçiyordu. Weber'in tezlerinin bu dönemde gündeme gelmesi de, Bourdieu'nün ilk çalışmalarını Weberci bir sorunsaldan hareketle yürütmesi de bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak, Pierre Bourdieu 1960'larda ekonomi teorisini ve bu teorinin öncüllerini değil, ekonomik alanın diğer alanlarla kurduğu ilişkiye dair bir kavrayışı ifade eden ekonomik indirgemeciliği hedef almakla yetinmiştir.

Bourdieu'nün ekonomi teorisine ve onun öncüllerine yönelik köktenci eleştirel bir tutumu benimsemesi için ise devletin ekonomik alandan –en azından onu regüle etme görevinden– görelî olarak ricat etmesini ve temel referansı neo-klasik teori olan neo-liberal dönüşümün toplumsal sonuçlarının açığa çıkmasını beklemek gerekecekti.

Homoekonomikus & Piyasa vs. Habitus & Ekonomik Alan

Pierre Bourdieu, yukarıda kısaca değindiğimiz erken dönem araştırmalarını uzun yıllar boyunca “toplumsal antropoloji” çalışmaları olarak değerlendirmişken, 1990'lar kat edilirken aynı çalışmaları “ekonomi antropolojisi” kategorisine dâhil etti. Bu sınıflandırma değişikliği basit bir yer değiştirme ya da isim değiştirme olarak görülmemeli. Çünkü her sınıflandırma girişimi

verili toplumsal gerçekliğin bir tür yorumlanmasına ve algılanmasına dayanır. Dolayısıyla olası bir sınıflandırma değişikliğine de, toplumsal gerçeklikteki ve/veya onu yorumlama ve algılamadaki bir değişikliğinin neden olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Bourdieu'nün yaptığı bu sınıflama değişikliğinin nedenlerinin neler olduğunu soruşturmanın bu nedenle bizi kimi saptamalara götüreceği kanaatindeyiz.

1990'ların, neo-klasik teoriden hareketle hazırlanmış ve kimi başarısızlıkları ayyuka çıkmış neo-liberalizme özgü standart "yapısal uyum programları"nın masaya yatırıldığı yıllar olduğu hatırlanabilir. Bu dönemde, devlet müdahaleciliğine dayanan Keynesçi modeli ikame etmek üzere 70'lerin ikinci yarısından 80'lerin sonlarına dek uygulanan neo-klasik standart Friedmancı monetarist politikalar itibarını yitirmiş, yerini, Yeni Kurumsal Ekonomi Teorisi⁹ ile etkileşim içinde geliştirilen "yeni" neo-liberal politikalara bırakmaya başlamıştır.

Nasıl ki, "Eski" Kurumsal Ekonomi Teorisi'nin 1910-20'li yıllardaki yükselişi "Klasik" Ekonomi Sosyolojisi'ne ivme kazandırdıysa, 1990'lardan itibaren uygulanan Yeni Kurumsal Ekonomi de Yeni Ekonomi Sosyolojisi'nin gelişimini tetiklemiştir. Bir başka ifadeyle, kurumsal değişim şiarını esas alan neo-liberalizmin 1990'larda başlayan "yeniden açılma" evresinin, hem "heterodoks ekonomi"ye hem de yeni ekonomi sosyolojisine filizlenme imkânını sunduğu görülür. Bourdieu'nün "Ekonomi Antropolojisinin İlkeleri" (1997) başlıklı makalesini kaleme alması ve erken dönem çalışmalarını "ekonomi antropolojisi" kategorisine dâhil etmeye karar vermesi şüphesiz bu bağlam içinde anlam kazanmaktadır.

Fransız sosyolog, *Ekonomi'nin toplumsal yapıları* (2000) ile bahsi geçen sürece müdahalede bulunur ve müdahalesi azımsanmayacak bir yankı doğurur. Smelser ve Swedberg'in editörlüğünde yayımlanan *Ekonomi sosyolojisi el kitabı*'nda (*The handbook of economic sociology*) (2004) Bourdieu'nün "Ekonomi Antropolo-

⁹ Neo-klasik ekonomi teorisinin öncüllerini eleştirmek suretiyle 1990'lardan sonra etkinliğini artıran Yeni Kurumsal Ekonomi Teorisi'nin hareket noktaları şöyle sıralanabilir: (1) Ekonomik birey, neo-klasiklerin ileri sürdüğü gibi aşkın bir rasyonellikle tanımlanamaz. O daima kendi yaratmış olduğu kurumsal sistemin (istikrar gösteren değerler bütünü'nün) sınırları içinde eylemini gerçekleştirir. Dolayısıyla ekonomik bireyin eyleminin rasyonelliği "eksik"tir, içinde gerçekleştiği kurumsal çerçeveye sınırlandırılmıştır. (2) Bir toplumsal kurum olarak piyasa zorunlu olarak optimal dengeyi sağlamaya eğilimli değildir. Farklı kurumsal sistemler, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda farklı ekonomik sonuçlar doğurabilirler. Dolayısıyla ekonomi politikaları belirlenirken kurumsal görelilik esas alınmalı ve kurumsal dönüşüm her daim temel hedef olarak benimsenmelidir.

jjisinin İlkeleri” makalesine yer verilmesi bu müdahalenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, Konvansiyonlar Ekonomisi Okulu mensubu Olivier Favereau’nun Bourdieu’nün önerdiği çerçeveyi neo-klasik paradigmadan kopmamış olmakla eleştirmesi de, Düzenleme Okulu mensubu Robert Boyer’in bu çerçeveyi heterodoks ekonomi içine yerleştirerek savunması da yine Bourdieu’nün müdahalesinin yarattığı etkiden bağımsız düşünülemez. Türkiye’de de Emrah Göker’in kimi kısmi eleştirileriyle birlikte Fransız sosyologun *Ekonominin toplumsal yapıları*’nda geliştirmiş olduğu kavramsal analiz çerçevesini edinme çabası da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Öyleyse artık en azından eleştirel ekonomi okulları içinde etki yaratmış olan *Ekonominin toplumsal yapıları*’na ve burada Bourdieu’nün yaptığı müdahalenin muhtevasına daha yakından bakılabilir.

Ekonominin toplumsal yapıları bilindiği gibi iki ana bölümden oluşur. İlk bölümde, Bourdieu Fransa’da genel olarak konut piyasasının, özel olarak da müstakil konut piyasasının toplumsal olarak nasıl inşa olduğunu inceler. İkinci bölüm ise kendi “ekonomi antropolojisi” programının ilkelerini tanımlamaya giriştiği ve ilk versiyonu 1997’de yayımlanmış olan “Ekonomi Antropolojisinin İlkeleri” makalesine tahsis edilir.

Ekonominin toplumsal yapıları kitabıyla, Bourdieu’nün neo-klasik ekonomi teorisinin öncüllerini çürütmeyi ve yetersizliklerini gözler önünde sermeyi öngören bir çaba içine girdiğini görürüz. Zira neo-klasik tahayyülün esas aldığı, doğası gereği fayda maksimizasyonu doğrultusunda eylediği varsayılan asosyal ve ahistorik (tarih dışı) “homoekonomikus” kavrayışı bu kitapta açıkça hedef alınır. Bourdieu *homoekonomikus*’u eleştirirken onun yerine ikame etmek üzere *çkarının* ne olduğunu *habitus* dolayısıyla tayin eden ve yine aynı dolayım, aşkın anlamıyla rasyonel (akılcı) biçimde değil de içinde davrandığı *alan*’ın yapısının izin verdiği oranda “akla uygun” (*raisonable*) davranan ekonomik fail kavrayışını önerecektir.

Aynı çerçevede, yine neo-klasiklere özgü “ideal şartlarda tam rekabete ulaşan, içinde hareket eden aktörlerin (firmalar ve bireyler) tamamen bilgilendirilmiş olarak ve rasyonel bir tarzda eylediği, herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadığı zaman uzun vadede dengeye oturan bir mekanizma olarak piyasa” kavrayışının yerine Fransız sosyolog “ekonomik alan” kavrayışını geliştirecektir.

“Ekonomik alan”ın yapısını, sahip oldukları özgül sermayenin hacmi ve yapısı ile tanımlanan failler, yani firmalar belirlerken; aynı zamanda firmalar

arasındaki güç ilişkilerinin üzerine bina olmuş bu yapının, benzeri malların ve hizmetlerin üretimine girişmiş firmaların toplamı üzerinde de belirleyici etkide bulunduğu varsayılır. Bourdieu'nün "ekonomik alan"ında, firmalar sermayeleri ne kadar büyükse, alanın –ya da piyasanın– o denli büyük bir kısmını kontrolleri altında bulundurur ve belirlerler. Yani Bourdieu'ye göre ekonomik alanda daima "eksik rekabet" yasası geçerlidir ve ekonomik alanın yapısı tekel pozisyonunda olan firmaların mütehakkim konumunu yeniden üretmeye eğilimlidir (Bourdieu, 2000, 237-238). Hakeza, ekonomik alanda fiyat da; arz ve talebin kendiliğinden optimal dengeye gelmesiyle değil, ekonomik faillerin arasındaki güç ilişkilerinin belirlediği yapının sınırları içinde mümkün olan eylemlerinin sonucunda oluşur. Ancak ekonomik alan aynı zamanda bir mücadele alanı olduğundan, burada fiyat –ya da fiyatı belirleme kudreti– hem bir hedef hem de bir silah olarak iş görür.

Peki, güç ilişkilerinin bir sonucu olarak "eksik rekabet"e dayanan ve tekel konumunda olanların mütehakkim konumlarını yeniden üretmesine dönük bir işleyişe sahip olarak tarif edilen ekonomik alanın dönüşmesi nasıl mümkün olacaktır? Bourdieu olası bir dönüşümün iki yoluna işaret eder. Bu dönüşüm dinamiklerinden daha zayıf olan ilki, kaynağını bizzat ekonomik alanın içinde bulur. Fransız sosyologa göre *teknolojik sermaye* olası bir dönüşüm sürecinde başat rol oynayabilir. Bourdieu, özellikle teknolojik devrimlerin yaşandığı dönemlerde, kimi hantal tekellerin mütehakkim pozisyonlarını yitirerek yerlerini, teknolojik dönüşümünü daha hızlı gerçekleştirmiş ve böylelikle maliyet giderlerini düşürerek fiyat belirleme şansını eline geçirmiş küçük rakiplerine bıraktığının seyrek de olsa görülebildiğine işaret eder. Ancak Bourdieu ekonomik alanın içindeki değişikliklerin dışarıdan kaynaklanan nedenlerine daha fazla vurgu yapar. Çünkü Bourdieu'ye göre bir alanın içinde yaşanan değişiklikler, genellikle söz konusu alanın "dışı"yla kurduğu ilişkilerinde yaşanan değişikliklere bağlıdır (Bourdieu, 2000, s. 249).

Bu noktada da, devletle kurulmuş olan ilişkiler ön plana çıkar. Firmalar arasındaki rekabet, Bourdieu'ye göre, aynı zamanda, devlet iktidarının –özellikle de mevzuat yapma ve mülkiyet haklarına ilişkin iktidarının– üzerinde yaptırım gücü elde etmek ve devlet teşviklerinden, özel vergi tarifelerinden, AR-GE desteklerinden, devlet ihalelerinden vb. yararlanmak konusunda avantaj elde etmek için de yürütülür. Öyleyse, Bourdieücü perspektife göre hükümet değişiklikleri ekonomik alanın güç ilişkilerine dayalı yapısında da değişikliklere

yol açabilme potansiyelini taşır. Diğer yandan, devlet ekonomik alana yalnızca bir düzenleyici, bir denetleyici ya da bir hakem olarak müdahale etmez. Aynı zamanda arzın ve talebin oluşması sürecine etkin katkı sunar ve bunun da ekonomik alanın yapısının dönüşümünde önemli etkisi olur.

Genel olarak bu biçimde formüle edebileceğimiz Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi, 1965-1985 dönemine dair verilere dayanarak Fransa'da müstakil konut piyasasının oluşumu üzerine yürüttüğü incelemede somutlanmaktadır. *Ekonominin toplumsal yapıları*'na ev sahibi olmanın sembolik anlamının tarihsel evrimine işaret ederek başlayan Bourdieu, saha araştırması kapsamında doğrudan gözlemlerin yapıldığı 1980'lerin ortalarında ev satın almanın basit bir parasal işleme indirgenemeyeceğine, bunun ötesinde bir anlama sahip olduğuna işaret eder. Yani, eve yapılan yatırım yalnızca parasal bir yatırım değil aynı zamanda zamansal, emeksel ve duygusal bir yatırımdır da... Öyleyse müstakil konuta yönelik talebin oluşumunu araştırırken onun sembolik boyutunun da dikkate alınması gerekir.

Aslında sadece bu kalkış noktasına bakarak dahi Pierre Bourdieu'nün yaptığı işlemin Gary Becker'inkinin tamamen zıddı olduğu söylenebilir. Çünkü bilindiği gibi Gary Becker, yerleşik sosyal bilim anlayışına göre "ekonomik" olmayan aile yapısı, suç, dışlanma gibi konuları, ekonomi disiplinine ait kavramsal ve yöntemsel çerçeveye analiz etmiş ve buradan hareketle de görünüşte "ekonomik" olmayan her türlü konunun ekonomi teorisine ait kavramsal ve yöntemsel çerçeveye incelenebileceğini ileri sürmüştü. Bourdieu'nün yapmaya çalıştığı şey ise tam tersine, konut piyasası gibi yine yerleşik sosyal bilim anlayışına göre "ekonomik" olduğu varsayılan bir konuya, ekonomi disiplinine ait olmayan kavramsal ve yöntemsel araçları devreye sokarak alternatif bir açıklama getirmeye çalışmaktır. Bu çaba özellikle Bourdieu'nün müstakil konut arzının ve talebinin oluşumunu ele aldığı bölümlerde daha da belirginleşmektedir.

Bourdieu konut piyasası içinde arz faktörünü ele alırken incelemesine iki tür firma türünü ayırt ederek başlar. İlk firma türünü küçük ölçekli inşaat firmaları oluşturur. Küçük inşaat firmalarının genellikle yerel düzeyde ve sipariş üzerine kişiye özel inşaat projeleri gerçekleştirdikleri görülür. Fransız sosyoloğun daha fazla üzerinde durduğu ise ikinci türü temsil eden büyük inşaat firmaları ve bunların konut arzı stratejileridir. Çünkü kitlesel üretim kapasitesine sahip, ulusal ölçekte faaliyette bulunan ve sosyal konut inşaatında uzmanlaşmış büyük firmaların piyasaya dönük kitlesel ölçekte müstakil konut arzına girişmelerinin

daha yaygın toplumsal sonuçları söz konusudur. Bourdieu, büyük firmaların izledikleri stratejiler içinde özellikle reklam kampanyalarına özel vurgu yaparak analizine devam eder. Zira Fransız sosyoloğa ve arkadaşlarına göre henüz piyasaya müstakil konut arz edilmemişken, insanlarda potansiyel olarak var olan müstakil ev sahibi olmaya dönük özelemler reklam kampanyaları tarafından harekete geçirilmiştir bile. Dahası bu kampanyaların neredeyse tamamı müşterilerin hayallerine doğrudan göndermede bulunan kültürel semboller kullanılarak hazırlanmıştır. Yani Bourdieu, piyasaya konut arzının fiilen gerçekleşmesinin öncesinde –ve bizzat arzın gerçekleştiği sırada– yürütülen reklam kampanyalarının ve burada yararlanılan sembolik öğelerin müstakil konut arzının oluşmasındaki tayin edici önemine dikkat çekerek analizini geliştirir.

Devamında, Bourdieu Fransız devletinin neo-liberal politikaların Keynesçi politikaların yerini tedrici olarak almaya başladığı 1970’lerden itibaren izlediği düşük faizli ve uzun vadeli konut kredisi politikasının da müstakil konuta yönelik talebin oluşumunda en az reklamlar kadar önemli bir rolü olduğunu vurgulayacaktır. Zira önce kredi tanımlanmış, yasal mevzuatı oluşturulmuş ve kullanıma hazır hale getirilmiştir. Müstakil konuta yönelik talebin özellikle geniş ücretli kesimler nezdinde “makul” bir talep olarak görülmeye başlanması bundan sonra mümkün olabilmıştır. Yani Bourdieu, henüz alıcılar ve satıcılar pazaryerinde karşı karşıya gelmeden önce, devletin konut piyasasını bizzat inşa ve organize etmiş olduğuna, devletin bu müdahalesi olmaksızın müstakil konut piyasasına dönük kitlesel talebin de söz konusu olamayacağına işaret eder.

Geriye alıcı ile satıcının karşı karşıya geldiği pazaryerinde, dengenin neo-klasik teorinin ileri sürdüğü gibi mekanik ve otomatik bir süreç sonucunda oluşmadığını göstermek kalır. Bourdieu, gözlem yoluyla elde edilmiş bulgulardan yola çıkarak satış işleminin gerçekleştiği süreci şöyle tasvir eder: Müşteri, bir yandan reklamlar tarafından kışkırtılmış ev sahibi olma rüyasını gerçekleştirecek olmanın doğurduğu umutlu bir heyecana sahiptir. Ancak diğer yandan da geri kalan yaşamının önemli bir kısmını ipotek altına alacak, belki fazla mesai ya da ek iş yapmasını gerektirecek olan konut kredisine başvuracak olmanın doğurduğu kaygıyla baş etmeye çalışır. Emlak satış acentesine geldiğinde bu iki çapraşık duygunun etkisi altındadır.

Karşısındaki acente satış görevlisinin durumu ise farklıdır. Konut satışı yapmak için son derece hevesli olmakla beraber, müşterisinin “ciddi müşteri” mi yoksa “turist” mi olduğunu önceden tespit etmesi gerekir. Devamında ise

ciddiyet testinden geçer not almış müşterisinin alabileceği maksimum banka kredisinin miktarını ölçmesi ve ona göre ev teklifinde bulunması gerekecektir. Yani satış görevlisinin, müşterinin hayalindeki ev ile satın alabileceği ev arasında bir açığı oluşturduğunda, bunu önceden kestirebilmeli ve buna göre yeni teklifler önerebilmeli, bu yeni teklifleri müşterisinin tahayyülünde cazip kılmayı başarabilmelidir. Bir başka deyişle satış görevlisinin çoğu kez müşterisini hayal ettiğinden daha azıyla yetinmeye ve makul davranmaya ikna etmesi gerekecektir.

Bu örnek, alıcı ile satıcının değişimi yapılacak meta hakkında eşit düzeyde bilgilendirilmemiş olduğu gösterir. Hangi evin ne kadar ettiği, hangi ev için ne kadar konut kredisi alınabildiği ve gerekli miktarda konut kredisi alabilmek için ne kadar aylık gelire sahip olmak gerektiği gibi soruların yanıtlarına neredeyse yalnızca satıcı vakıftır. Diğer yandan banka faizlerinin oluşmasında da alıcının bilinçli bir müdahalesi olmamıştır. Alıcının ev satın alma eğilimi reklam kampanyalarıyla oluşturulmuş, faydalanabileceği uzun vadeli konut kredisi de devletin müdahalesiyle şekillendirilmiştir. Alıcının esas çilesi ise muhtemelen evi satın almak üzere uzun vadeli kredi borcu altına girdikten sonra başlayacaktır. Belki daha fazla çalışması gerekecek, belki de hali hazırda oturmakta olduğu şehir merkezindeki evinden banliyöye taşınmak zorunda kalacaktır.

Ancak tabii oldukları zorunluluklar ne denli güçlü olursa olsun, Bourdieu'ye göre, alıcı ve satıcı arasında ekonomik alanın içinde oynanacak oyunun sonucu da önceden belli değildir. Nihayetinde satıcı konut satış şartlarını hafifletmeye dönük bir strateji izleyebilir ya da alıcı kendisine dayatılan şartlara karşı direnebilir ya da onlardan tamamen kaçınabilir. Yani Fransız sosyoloğa göre ekonomik işlem, mekanik bir zorunluluğa bağlı makine gibi hareket eden failer arasında gerçekleşmez. Değişim işlemini yapmak isteyen failerin toplumsal becerileri, özellikle de birbirlerine davranırken güven verici bir yakınlığın mı doğduğuna ya da düşmanca bir mesafenin mi ortaya çıktığına bağlı olarak özgül biçimler kazanabilir.

Görüldüğü üzere Bourdieu, neo-liberal tahayyül tarafından piyasa etrafında oluşturulmuş haleyı dağıtmaya çalışmaktadır. Değişim işlemlerinin iddia edildiği gibi karşılıklı çıkarların en uygun seviyeye ulaştığı noktada otomatik olarak gerçekleşmediğini gösterir. Ancak bunu gösterdiğinde neo-klasik ekonominin eleştirisini ne ölçüde yapmış olmaktadır? Bu konuda farklı değerlendirmeler olduğunu yazının başında vurgulamıştık. Artık bunlara daha yakından bakabiliriz.

Neo-Klasik Tahayyül ve Bourdieu'nün Tahayyülü

Bourdieu'ye neo-klasik ekonominin öncüllerinden kopmamak gerekçesiyle eleştiri yöneltten ilk kişi Alain Caillé olmuştur. *Sosyal Bilimlerde Faydacılık Karşıtı Hareket*'in (MAUSS, Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales) kurucusunun, 1981'de kaleme aldığı makalede Bourdieu'yü Raymond Boudon ve Michel Crozier ile birlikte eleştiri oklarının hedeflerinden birisi yapması paradigmatik bir itiraza dayanıyordu. Caillé'ye göre tüm farklılıklarına rağmen bu üç sosyolog, neo-klasik ekonomiden ödünç aldıkları “çıkarcılık” nosyonunu temel aksiyom olarak benimsemektedirler ve bu nedenle de “devasa bir totoloji”nin farklı türden varyasyonları olarak aynı galaksi içinde yer almaktaydılar. Caillé'ye göre, gerek Bourdieu'nün, gerekse de Boudon ve Crozier'nin temel aldığı bu aksiyom şuydu: “Toplumsal aktörlerin davranışları bir çıkarcıya uygun olarak gerçekleştikleri ölçüde incelenebilir hale gelmektedir.” Burada Caillé'ye göre çıkarcının tam olarak nasıl tanımlandığının bir önemi yoktur.¹⁰ Önemli olan, bu yaklaşımda toplumsal aktörlerin oyun kuramı modelleri¹¹ içinde hareket eden oyunculara indirgenmesidir. Caillé'ye göre, Bourdieu'nün de paylaştığını iddia ettiği bu paradigmanın tanımladığı “homososyolojik” ile neo-klasik teorinin temel referansı olan “homoekonomik”, bizzat aynı kişi olmasalar da yakın akrabadırlar (Caillé, 1981).

Marcel Mauss'un antropolojik tezlerine de referansta bulunarak, insanlar arasındaki mübadele ilişkilerinin –dolayısıyla da ekonomik ve toplumsal ilişkilerin– kâr maksimizasyonuna dayalı “çıkarcılık” mefhumuna indirgenmesinin, ister toplumsal olarak inşa olmuş isterse de doğal bir eğilim olarak kavranmış olsun,

¹⁰ Bu noktada Boyer'nin (2003) ve Göker'in (2007) Bourdieu'deki çıkarcılık nosyonunun içeriğinin alan'dan alan'a değişen bir göreliliğe sahip olduğuna ve bunun ekonomik çıkarcılığa indirgenemeyeceğine yaptıkları vurgu akla gelmektedir. Gerçekten de, Bourdieu'nün kendisi de, neo-klasik ekonomi teorisinin esas aldığı *çıkarcılık* nosyonuyla kendisinin kullandığı *çıkarcılık* nosyonunun arasındaki benzerliğin yalnızca kelimelerin ortak olmasından ibaret olduğunu söyler. Kendisinin Adam Smith gibi tarihsel, doğal ve evrensel bir şahsi çıkarcılık kavramını benimsemediğini, ekonomistlerde açığa çıkan bu kavrayışı, kapitalist ekonominin varsaydığı ve yol açtığı *çıkarcılık*, bilinçsiz bir biçimde evrenselleştirilmesi olarak değerlendirdiğini belirtir (Bourdieu, 1980, s. 33). Aslında Caillé de, Bourdieu ile Boudon arasında bu konuda bir ayrımın olduğunu işaret ederek, ilkinin *çıkarcılık* yapı ile açıkladığını ikincisinin ise doğal bir eğilim olarak değerlendirdiğini ifade eder. Ancak bu farklılık, Caillé'ye göre, her ikisinin de *çıkarcılık* aksiyomunda bulunduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

¹¹ Oyun kuramı, bilindiği üzere, belirli bir hedefe yönelik olarak karar vermeye az ya da çok muktedir oldukları varsayılan birimlerden (oyunculardan) oluşan sistemlerde, oyuncuların diğerleriyle uyum ya da rekabet içindeyken karar verme durumlarını matematiksel olarak incelemeyi esas almaktadır.

yanılığ olduğunu ileri süren Alain Caillé, arkaik toplumlarda mübadelenin esasını oluşturan “hediye verme - hediye kabul etme - hediye geri verme”ye dayalı zihniyetin günümüz toplumlarında da halen toplumsallığın temelinde bulunduğunu savunur. Burada “*Hediye Alma-Hediye Verme Rubu*”nun yol açtığı –ve Bourdieu’nün de işaret ettiği¹²– tahakküm ve bağımlılık ilişkilerini tamamen görmezden gelme de, Caillé ve *Sosyal Bilimlerde Faydacılık Karşıtı Hareket*, tıpkı Polanyi gibi toplumsalın içine yerleşik (*embedded*) bir ekonominin ya da “kurumsal bir ekonomi politik”in inşasını savunur. Örneğin işsizlik sorunu karşısında, çözümünü her ne pahasına olursa olsun devletin düzenleyici gücünü artırmakta gören “tamamen devletçi” yaklaşımdan da, çözüm olarak ultra-liberal serbestleşmeyi savunan “tamamen piyasacı” yaklaşımdan da farklı olarak, Caillé ve arkadaşları, örgütlü ağlar üzerinden toplumu demokratik düzlemde harekete geçirmenin en önemli adım olacağını ileri sürerler. Devlet-piyasa ikiliği karşısında sivil toplumu öne çıkarırlar. Aslında bu haliyle Steiner’in Fransa’da ekonomi politik eleştirisi geleneğini vurgularken işaret ettiği ve Comte’dan Durkheim’e, Durkheim’den de Bourdieu’ye uzandığını söylediği “ekonomiyi sosyoloji ile ikame etme” ya da “ekonomik olanı toplumsal olan ile ikame etme” yaklaşımı Caillé’de Bourdieu’den çok daha fazla mevcuttur.

Bourdieu’nün yaptığı ise bir ikame stratejisi izlemekten çok, “olanı olduğu gibi göstermek” ve daha da önemlisi, “olanı olmadığı gibi gösterenleri eleştirmek”ten ibarettir. Neo-liberalizmin “budama evresi”nde¹³ izlenen politikaların

¹² Bourdieu, Mauss’un hediye alıp-vermeyi aşırı idealize eden tutumuna karşı, hediye veren ile hediye alan arasında, hediye veren lehine bir bağımlılık ilişkisi doğduğuna işaret eder. Sonuçta hediye alma ile hediye geri verme arasındaki zaman farkı, hediye kabul etmiş olanın hediye verene borçlu kalmasına neden olur ve bu da örtük bir tahakküm ilişkisine yol açar. Böylece hediye, ekonomik sermayeyi sembolik sermayeye dönüştüren bir makine haline gelir. Bourdieu bu bahiste şunu söyler: “Vermek için sahip oluruz, ama aynı zamanda sahip olmak için de veririz.” Zaten arkaik ve pre-kapitalist toplumlarda siyasal iktidarın birikiminin kökeninde ekonomik mübadelenin simetrisinden toplumsal mübadelenin asimetrisine geçiş bulunur (akt. Mounier, 2001, s. 77).

¹³ Burada ve makalenin başka yerlerinde başvurduğum neo-liberalizmin “budama” ve “yeniden açılım” evresi ayrımı, Jamie Peck ve Adam Tickell tarafından geliştirilmiş olan “Roll-Back Neoliberalism”/“Roll-Out Neoliberalism” ayrımına gönderme yapmaktadır (Peck ve Tickell, 2002). Bu tasnife göre, 1970’lerin ortalarından 1980’lerin sonlarına kadar yürürlükte olan Thatcher, Reagan, Özal vb. döneminde izlenen ve Keynesçiliğe özgü düzenleyici kurumların tasfiyesini ve en azından geriletilmesini esas alan standart monetarist politikalarla karakterize olan dönem neo-liberalizmin “roll-back” evresi olarak nitelenirken, her düzeyde kurumsal dönüşümü esas alan 1990’lar sonrası ekonomi politikalarıyla anılan dönem ise neo-liberalizmin “roll-out” evresi olarak nitelenmektedir.

esas aldığı ve dolayısıyla aynı dönemde toplumsallığın oluşumunda da giderek belirleyici olan “çıkarıcı” ya da “faydacı” davranış modelinin Bourdieu’nün kavramsal çerçevesinde ifadesini bulması hem “olanı olduğu gibi göstermek” çabası ile ilgilidir hem de “olanı olmadığı gibi gösterenleri eleştirmek” yönelimi ile uyumludur.

Bu noktada Marx’ın ekonomi politik eleştirisi anımsanabilir. 19. yüzyılın ortalarına gelinirken vuku bulan İkinci Sanayi Devrimi sırasında, “üretim” ve “arz” yönelimli ekonomi politikalarının temel referans kaynağı olan Klasik Ekonomi Okulu ile temel öncüller konusunda çelişmeyen Karl Marx’ın söz konusu okulun mensuplarından “Emek-Değer Teorisi”, “Artı-Değer Teorisi”, “Kâr Oranlarının Düşme Eğilimi Yasası” vb. teorileri ödünç aldığı bilinmektedir. Bu noktada Marx ile Klasik Ekonomi Okulu arasında paradigmatik bir açı bulunmadığı sıklıkla dile getirilir. Marx’ın bu okula yönelik eleştirisi ise, yukarıda bazılarının adlarını andığımız yasalara bağlı olarak işleyen 19. yüzyıl kapitalist ekonomisinin, hem ekonomi içi yapısal hem de ekonomi dışı toplumsal sonuçlarının Klasik Ekonomi Okulu mensuplarının göz ardı edilmesini ya da yanlış resmedilmesini hedef alır. Yani Marx’ın özellikle olgunluk eserlerindeki çabası, “olanı olduğu gibi” göstererek “olanı olmadığı gibi gösterenleri” eleştirmekten ibarettir. Bourdieu’nün neo-klasik ekonomi karşısındaki eleştirelliğinin de bu çerçevede değerlendirilmemesi için bir sebep yoktur.

Gerçekten de Pierre Bourdieu’nün 1970’lerden sonra yaşanan neo-liberal dönüşüm sürecinin “budama” evresinde şekillenen farklı alanlar üzerine yürüttüğü saha araştırmalarından elde ettiği bulgular ışığında geliştirdiği analiz çerçevesi, bu alanların yapısının insanın doğal eğilimleri sonucunda oluşmadığını göstermeyi öngörür. Ayrıca, başta ekonomik alan olmak üzere tüm alanların, “eşit” kabul edilen insanların çıkarları doğrultusunda aldıkları rasyonel kararların sonucunda otomatik olarak optimal dengeye gelen mekanizmalar olmadığını da yine aynı araştırmalar üzerinden gözler önüne sermeye çalışmıştır. Ayrıca tıpkı diğer tüm alanlar gibi ekonomik alanın da, ezenler ile ezilenler arasındaki tahakküm ilişkilerinin yeniden üretimini esas aldığı, özellikle konut piyasasını incelediği son çalışmasında göstermiştir.¹⁴

¹⁴ Burada, Emrah Göker’in Bourdieu analizini sonlandırırken düştüğü şerh (2007) üzerine birkaç şey söylemekte yarar var. Göker, Bourdieu’nün sermaye(ler) teorisinin vaat ettiğini varsaydığı “Marksist politik ekonomi eleştirisini genelleştirme” iddiasının epistemolojik dayanaklarının kimi zayıflıklar barındırdığına işaret etmektedir. Bu zayıflığın, Bourdieu’nün Marx’tan ödünç aldığı düşündüğü sermaye kavramını genişletirken, ister ekonomik alanda isterse diğer

Tam da bu noktada, yani “yeniden üretim” mevzubahis olduğunda, kuşkusuz Olivier Favereau’nun eleştirisi akla gelmektedir. Favereau “ekonomik ortodoksi”-nin ne olduğunu tanımlayarak başlar eleştirisine. Fransız ekonomist, 1980’den bu yana ekonomik ortodoksinin rasyonel karar teorisi ile genel denge teorisinin bir kombinasyonuna dayandığını söyler. Bu kombinasyona dayanak teşkil eden (rasyonel) birey ile (Walrasçı) piyasa kavrayışları, bireylerarası koordinasyonun daimiliğine gönderme yapar. Yani Favereau’ya göre, Bourdieu’deki habitus/alan döngüselliğinin üzerine yaslanan “yeniden üretim” mantığı ile neo-klasik teorideki bireysel-rasyonellik/ticari-rekabet döngüselliğinin üzerine yaslanan “koordinasyon” mantığı birbirinin simetriğidir. Koordinasyon problemlerinin sürekliliğini ve bunlara çözüm bulmak için bireyler tarafından getirilen eleştirilerin, bireyler arasında yürütülen tartışmaların, ekonominin –ve toplumsal yaşamın– temel değişim dinamiği olduğunu kabul eden ve ortodoks ekonomi ile arasındaki sınır çizgisini bu kabul üzerinden çizen Konvansiyonlar Okulu’nun

alanlarda, sömürü ve kâr kavramlarını tartışma dışı bırakmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu konuda, Göker’le aynı fikirde değiliz. Zira Bourdieu’nün sermaye(ler) teorisinin epistemolojik dayanağının güçsüz olduğunu değil, sadece Marksist olmadığını düşünüyoruz. Bourdieu’nün sermaye(ler) teorisi, Göker’in düşündüğünün aksine, Marx’ın sermaye teorisiyle değil, Weber’in tahakküm teorisiyle aynı referans çerçevesine yaslanır. Bu nedenle gönderme yaptığı “sermaye” kavramının Marx’ın “sermaye” kavramıyla benzerliği kelime benzerliğinden ibarettir. Buna mukabil, Bourdieu’nün sermaye kavramının Weber’in tahakküm teorisini açıklarken “*belirli bir toplumsal ilişkide kendi iradesini hâkim kılma şansı*” olarak tanımladığı kudret (*Macht*) kavramına çok daha yakın bir anlama sahip olduğunu ve yine kudret kavramıyla aynı oranda “amorf” –ve “ilişkisel”– olduğu düşünülebilir. Zira Fransız sosyolog nesnellik iddiasındaki “emek-değer teorisi”ni değil, tıpkı Weber gibi, toplumsal ve tarihsel bir çerçeveye yerleştirmek ve tahakküm ilişkileri de hesaba katmak kaydıyla, öznelliğe –ve görelliğe– vurgu yapan “marjinal fayda teorisi”ni kendi yaklaşımına temel yapmıştır. Tam da aynı nedenle konut piyasası çalışmasının herhangi bir yerinde, konutun fiyatı ile değeri arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duymamıştır. Ekonomik ilişkilerde, Marksistlerin ileri sürdüğü gibi değer yaratıldığı üretim sürecine değil, Weberciler –ya da marjinalistler– gibi fiyatın oluştuğu piyasaya –ya da ekonomik alana– odaklandığı görülür. Bourdieu eğer üretim sürecini inceleyen bir çalışma yapmış olsaydı da, muhtemelen bu alanı “emek alanı” –yani “emek piyasası”– olarak kavradı ve ücretin oluşumunu da, kelimenin Marksist anlamıyla sömürü ilişkilerinin doğurduğu bir sonuç olarak değil, işveren ile işçi arasındaki emek alanındaki güç ilişkilerinin bir sonucu, bir çıktısı olarak analizine dâhil ederdi. Yani Bourdieu’nün yaslandığı epistemolojik çerçeve, “Marx’ı yitirmeden Marx’ı genişletme çabası”na pek uygun değildir. Weber’in Alman burjuvazisinden yana takındığı tutum ile Bourdieu’nün ezilenlerden yana takındığı tutum arasındaki bariz açı, her iki sosyologun teorilerini, kimi şerhlerle birlikte temelde neo-klasik ekonomi okuluyla aynı epistemolojik çerçeveye dayandırdığı gerçeğini gözden kaçırmaya neden olmamalıdır. Hakeza, Bourdieu ile Marx arasındaki illa bir devamlılık tesis edilecekse, bu, epistemolojik değil ancak ontik ya da varoluşsal bir ortaklık üzerinden –yani “ezilenlerden yana olmak”lık üzerinden– tesis edilebilir.

önemli isimlerinden olan Olivier Favereau açısından; Bourdieu'nün teorisinin “yeniden üretim” kavrayışını esas alması nedeniyle ortodoks ekonominin bilişsel evreni içinde yer aldığı tartışma götürmez bir gerçektir. Zira Bourdieu'de “yeniden üretim” kural, yeniden üretimin aksamaması istisnadır. Oysa Favereau'ya göre, yalnızca “hesapçı” olarak değil, aynı zamanda “yorumcu” olduğu düşünülen, etik tutumlar almayı bildiği ve gerektiğinde eleştirel yargılar geliştirebildiği kabul edilen yeni bir birey kavrayışı, hem ekonomideki koordinasyon problemlerinin yol açtığı boşlukları –piyasa serbestisini sekteye uğratmadan– gidermek hem de yeniden üretimin doğurduğu eksiklikleri –kapitalist güç ilişkilerini meşrulaştırmaksızın– telafi etmek için hukukun ve kurumların oynadığı karmaşık rolü yeniden hesaba katabilecektir (Favereau, 2001, s. 306).

Favereau'nun önerdiği “yeni birey” kavrayışının, 1990'ların ikinci yarısından itibaren Yeni Kurumsal Ekonomi Teorisi ile etkileşim içinde şekillendirilen ve uygulamaya konan neo-liberalizmin “yeniden açılım” döneminin politikalarının temel aldığı “birey” kavrayışına tekabül ettiği açıktır. Toplumsal sorumluluklarının bilincinde olan ve sahip olduğu etik sayesinde piyasada iyiyi kötüden ayırmaya muktedir, nefisini dizginleyebilen bu yeni bireylerin içinde yer aldığı piyasa da, Marion Fourcade'in işaret ettiği gibi (2007), “ahlâklılaştırılmış piyasa”dan başka bir yer değildir.

Aslında farkında olmadan, Favereau da, eleştirdiği Bourdieu ile kategorik olarak aynı işlemi yapmaktadır. Yani döneminin ekonomi politikalarının önce kavrayışını sonra da kendisini şekillendirdiği bireyini getirip teorisinin merkezine oturtmaktadır. Bunu yaparken de Bourdieu'yü, teorisini bir önceki dönemin sermaye birikim rejiminin ihtiyaç duyduğu bireye dayandırması nedeniyle eleştirmektedir.

Sonuç

Bourdieu'nün ekonomi teorisi ile ilişkisini incelemeye çalıştığımız bu makale boyunca yapmış olduğumuz değerlendirmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

(a) Bourdieu'nün ekonomi teorisiyle –özelde de neo-klasik ekonomi teorisiyle– olan ilişkisi zaman içinde belirgin bir değişim göstermiştir;

(b) Bu değişimde, neo-klasik ekonomi teorisinin yürürlükteki ekonomi politikaları üzerindeki belirleyici etkisinin artması başat etmen olmuştur. Bourdieu'nün neo-klasik teoriyi cepheden eleştirmeye başlamasının 1970'lerin ortalarından itibaren neo-liberal dönüşümün başlamasıyla eşzamanlı olduğu

tespit edilebilir;

(c) Bourdieu'nün "habitus", "alan" ve "sermayenin farklı tipleri" kavramsal çerçevesine dayanan yaklaşımını, neo-klasik tahayyülle etkileşim içinde olmakla eleştirenlerin bu eleştirileri temelsiz değildir. Ancak bu etkileşimin var olması Bourdieu'nün teorisinin eleştirel gücünü azaltmaz;

(d) Bourdieu'nün sunduğu kavramsal çerçeve, neo-liberal dönüşümün "budama" evresinin gerçekliğini anlamak, açıklamak ve eleştirmek için fevkalade elverişlidir. Zaten Bourdieu'nün bir sosyolog olarak dünya çapında üne kavuşması da bu dönemde olmuştur.

(e) Ancak neo-liberalizmin 1990'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ve 2000'lerde sonuçları belirginleşmeye başlayan "yeniden açılım" evresinin hem ekonomik hem de toplumsal alanı farklı bir biçimde şekillendirmeye başlamasının Bourdieu'nün teorisini gözden düşürdüğü de bir o kadar açıktır. Zira Keynesçi tarzda müdahaleci devletçiliği takip eden aşırı serbestleşmeci neo-liberalizmin "budama" evresinin kapanmasıyla, piyasalara ahlâk pompalanmaya başlanmış ve kelimenin sosyolojik anlamıyla kurumlar –istikrar kazanmış ortak değerler ve davranışlar olarak da okunabilir– aracılığıyla piyasaların sivil toplum eliyle düzenlenebileceği fikri öne çıkmaya başlamıştır.

Sıfır-toplamlı-oyun (zero-sum-game) yerine kazan-kazan oyunu (win-win-game) yaklaşımının ikâme edildiği neo-liberal kapitalizmin bu yeni evresine tanıklık edebilseydi, Bourdieu'nün teorisini yeniden formüle edip etmeyeceğini, eğer yeniden formüle edecekse bunu nasıl yapacağını kuşkusuz hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak açık olan bir şey var. O da, kapitalist ekonominin regülasyonunun devlete ya da sivil topluma/kurumlara değil de piyasanın görünmeyen el'inin marifetine terk edildiği her dönemde, Bourdieu'nün sosyolojik teorisinin olanı biteni anlamak konusunda imdadımıza yetişeceği.

EXTENDED ABSTRACT
Bourdieu in his Relation to the Economic Theory:
A Comprador or a Critic?

Cem Özatalay*

Pierre Bourdieu has never presented himself as an economic sociologist. In the same way, until the publication of *The social structures of the economy* in 2000, two years before his death, the work of Bourdieu has not really been addressed in the discussions occurring in the research program called “the new economic sociology”. *The social structures of the economy* is important not only because it is here that Bourdieu dwells directly into the analysis of economic facts and formulates the principles of his “economic anthropology”, but also because it echoes among sociologists and economists claiming to be critical of the mainstream economic theory.

In this article, we present an analysis of Bourdieu’s relation to the economic theory. As it is well known in these debates, some have considered him as one of the representatives of the “economic imperialism” in the sociological discipline; while others have seen his work as a “counterhegemonic project” against the neoclassical theory.

Here, we rather propose to consider the same issue by situating Bourdieu’s work in its historical and social context. In order to do this, we refer mainly to Bourdieu’s anthropological field studies on Algeria and on “the bank and its customers” in the late 1950s and early 1960s, and also to his empirical exploration about the commercialization of the single-family house market during the 1980s in France.

Criticism of Economic Determinism in Bourdieu’s Early Works

In the “Introduction” of *The social structures of the economy*, Pierre Bourdieu pointed out his three empirical researches on economic issues. These are (i) the study of Algeria, conducted in the late 1950s in order to understand the mismatch between the dispositions of traditional peasants in Algeria and those proper to capitalist development excited with the French colonization

---

* Res. Asst. Dr., Galatasaray University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, cem.ozatalay@gmail.com

(Bourdieu, 1961, 1963; Bourdieu and Sayad, 1964); (ii) the study of “banks and its customers”, dated in 1963, that aims to examine the cultural and economic determinants of the French people’s saving, investing and credit choices (Bourdieu et al. 1963); and (iii) the study of “single-family houses”, which is about the commercialization of single family houses in France during the neo-liberalization process.

Richard Swedberg rightly points out that Bourdieu’s early works about economic issues are vividly distinct from his recent study which is based on his own theoretical framework and notions such as “habitus”, “field”, and “different types of capital”, and claims that “the economic sociologies” of Bourdieu can be brought into discussion, instead of a unique research program adopted by him (Swedberg, 2010: 68).

When we look more closely at the early works of Bourdieu, we observe that he gives priority to a Weberian problematic – i.e. the role of cultural values in the capitalist development – in order to criticize the economic determinism. In his two early works, he emphasizes the fact that agents continue to act in accordance with traditional dispositions in spite of living in the continuously developing capitalistic economic relations. In other words, by stating that the economy is not a natural fact with a mechanical functioning, Bourdieu draws a line to demarcate his approach and economic determinism.

However, we must not neglect the influence of the Keynesian economic policies of this period on his decision of giving priority to the criticism of economic determinism. As in this period, the economy was already embedded in the Keynesian societal institutions. The Weberian conceptual framework had become increasingly preferable among social scientists for analyzing the developmental differences between capitalist countries. On the other hand, critical social scientists too, referred to Weber during this period, in order to criticize the increasingly bureaucratized state apparatus and its institutions depending on the Keynesian policies and also the relations of domination that it contains. Therefore, Bourdieu’s critical position to economic determinism was no exception in this context while the superstructure had become progressively the main object of social research, even for the Marxist thinkers. Thus, it is necessary to note that Bourdieu’s position was critical only to the economic determinism, but not to the economic theory as such. For him to take a radically critical attitude against the economic theory and its premises, we had to wait until the retreat of the state from his interventionist attitude to the economy as a result of the beginning of the neoliberal transformation process.

Bourdieu vs. Economic Theory

We remember the 1990s as a period in which the destructive “roll-back” neoliberal development policies were being questioned around the globe. Pierre Bourdieu also wrote “The principles of an economic anthropology” (1997) and *The social structures of the economy* (2000) in the same context.

In this latter work, Bourdieu essentially aims to refute the premises of neo-classic economics and to demonstrate its insufficiencies. He frankly targets the conception of “homo economicus” that is elaborated with an ahistorical and asocial perspective and criticizes it for reducing human actions to a simple result of maximization of utility. In the same vein, he proposes to replace the concept of “homo economicus” by the notion of “economic agent” who acts according to his interest defined by the *habitus*, and the term “market” by “*economic field*” in which the economic agent may act reasonably only insofar as the structure of this field allows him. Finally, according to Bourdieu the economic field is characterized by struggles for domination between agents, i.e. enterprises, whose success depend essentially on the agents’ level of capital acquisition. In the light of this conceptual framework, of *The social structures of the economy* Bourdieu presents the findings of the field survey carried out within the single-family house market in France. By emphasizing that buying a single house connotes a broader meaning than a simple economic investment, Bourdieu demonstrates the symbolic dimension of this transaction. In fact, this means that Bourdieu’s approach is completely opposite to Gary Becker’s “economic imperialism”, which aims to use economics’ epistemology for understanding the social facts normally acknowledged as “noneconomic”. More precisely, contrary to Becker, Bourdieu tries to clarify economic facts by introducing the sociological analysis’ tools in investigation.

But this framework of analysis proposed by Bourdieu is criticized by some heterodox economists such as Alain Caillé (1981) and Olivier Favereau (2001) for borrowing the premises of his theory from the neoclassical theory. For example, according to Caillé, Bourdieu shares with “neo-classical theory” the utilitarian view of interest, while according to Favereau, his criticism of the mainstream economics consists of showing its monopolistic structure.

Bourdieu gives priority to make known “the reality as it is” and, most importantly he still criticizes those who present “the reality as it is not”. Thus, during the destructive phase of neoliberalism, it must be thought that Bourdieu’s

choice for basing his theory on the utilitarian and interested attitude model reflects his aim to demonstrate the reality as it is. Therefore, we would like to present the argument that Bourdieu's approach not only shares its epistemological framework with neoclassical theory, but also that this affinity in no way decreases its capacity of criticism, but rather, enhances it.

As a result, we argue that it is not totally unfair to say that Bourdieu's recent approach to economy shares its epistemological framework with neoclassical theory, but we also point out that this affinity in no way decreases its capacity of criticism, but rather enhances it.

Keywords: Sociology of Bourdieu, Economic Sociology, Economic Field, *The Social Structures of the Economy*, Criticism of Neoclassical Economic Theory

KAYNAKÇA / REFERENCES

Althusser, L. (1962). Contradiction et surdétermination (Notes pour une recherche). *La Pensée*, 106, 3-22

Becker, G. (1971). *The economics of discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.

Becker, G. S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Bourdieu, P. (1961). *Sociologie de l'Algérie*, Paris: PUF.

Bourdieu, P. (1977). *Algérie 60 – Structures économiques et structures temporelles*, Paris: Ed. Minuit.

Bourdieu, P. (1980). *Questions de sociologie*, Paris: Ed. Minuit.

Bourdieu, P. (1997). Le champ économique. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 119, 48-66.

Bourdieu, P. (2000). *Les structures sociales de l'économie*, Paris: Seuil.

Bourdieu, P., Darbel, A., Rivet, J.-P. ve Seibel, C. (1963). *Travail et travailleurs en Algérie*, Paris: Ed. Mouton.

Bourdieu, P., Boltanski, L. ve Chamboredon, J.-C. (1963). *La banque et sa clientèle: Elements d'une sociologie du crédit*. (Pierre Bourdieu yönetiminde Luc Boltanski ve Jean-Claude Chamboredon tarafından yürütülmüş araştırma). Yayımlanmamış Metin. Paris: Centre de Sociologie Européenne.

Bourdieu, P. ve Sayad, A. (1964). *Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*, Paris: Minuit.

Boyer, R. (2003). L'anthropologie de Pierre Bourdieu. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 150, 65-78.

Caillé, A. (1981). La sociologie de l'intérêt est-elle intéressante? *Sociologie du travail*,

22(3), 257-274.

Favereau, O. (2001). L'économie du sociologue ou penser (l'orthodoxie) à partir de Pierre Bourdieu. B. Lahire (Ed.), *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu- Dettes et critiques* içinde (s. 255-314), Paris: La découverte & Syros.

Fourcade, M. ve Healy K. (2007). Moral views of market society. *Annual Review of Sociology*, 33, 285-311.

Göker, E. (2007). "Ekonomik indirgemeci" mi dediniz?. G. Çeğin, E. Göker ve A. Arlı (Ed.) *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 277-302). İstanbul: İletişim.

Lallement, M. (2008). Max Weber, la théorie économique et les apories de la rationalisation économique. *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, 34, DOI: 10.4000/ccrh.212.

Lebaron, F. (2003). La sociologie économique de Pierre Bourdieu. *Variations*, 4, 87-95.

Mounier, P. (2001). *Pierre Bourdieu: une introduction*. Paris: Pocket.

Peck, J. ve Tickell A. (2002). Neoliberalizing space. *Antipode*, 34(3), 380-404.

Smelser, N. J. ve Swedberg, R. (2004). *The Handbook of Economic Sociology – Second Edition*, Princeton, NJ: Princeton University Press and Russell Sage Foundation.

Steiner, P. (2008). La tradition française de critique sociologique de l'économie politique. *Revue d'histoire des sciences humaines*, 18(1), 63-84.

Swedberg, R. (2011). The economic sociologies of Pierre Bourdieu. *Cultural Sociology*, 5(1), 67-82.

